

ВІТАЛІЙ
ЧИГРИН

ПЕРШИЙ
ГАРТ

ДИТВИДАВ

ВІТАЛІЙ ЧИГИРИН

ПЕРШИЙ ГАРТ

малюнки Б. Крюкова

Д И Т В И Д А В

ХАРКІВ

1935

ОДЕСА

Редактор М. Гімпелєвіч
Худ. редактор Й. Дайц
Техкер С. Шенкер
Коректор Т. Біліч

Бібліографічний опис цього видання вміщено
в „Літопису Українського Друку“, „Картковому
репертуарі“ та інших покажчиках Української
Книжкової Палати

Одобріт № 1083. Уповн. головліту № 88.
2 друк. арк. Знаків в 1 друк. арк. 30400.
Здано до складання 6-ІІ 35 р. Підписано до
друку 7-ІV 35 р. Форм. паперу 62×94¹/₁₆. Зам.
№ 68. Тираж 15000. Черг. вид. № 38.

Друк. ім. Леніна, Одеса, Пушкінська, № 18.

САНЬКО мусів прокидатися. Хтось прикро й настирливо трусив його за рукав.

— Уставай! Уставай, онучку, годі тобі спати. Он уже Прокіп у шибку стукає... Підводься!

Виплутуючись із василькових марень кріпкого сну, хлопець розкрив очі.

— Що там таке?.. Це ви, бабусю? Чого раптом?

— Іди вмивайся, — журно говорила бабуся, — ходім, я тобі зіллю.

Санько не розумів: — Ще ж ніч, хіба вже швидко гудок? — Він глянув у вікно. З темносиньої безмежності неба зиркає в шибку мінлива зірка. В кімнаті зовсім темно. Волохатою плямою бовваніє коло ліжка бабуся. У дворі зрідка й незлостиво гавкає Ласка.

— Який там гудок!.. Що ти, забувся вже? Он Прокіп у вікно дряпає...

— Прокіп? А чого йому серед ночі?..

— Та ви ж збиралися... Може, ти вже передумав? — забриніла в бабиному голосі надія. — Якщо передумав, то лягай, я Прокопові скажу, нехай іде собі. Воно й краще буде, на смерть же йдеш, на видиму смерть...

Тепер Санько згадав: — Так ось чого прийшов дядько Прокіп. А я й забув... Тьху!..

Він ще подумає, ніби я злякався. То чого ж бабуся його в хату не запрошує?..

— Дядю Прокопе! — гукнув хлопець і притьмом скочив з ліжка. Вибіг у сіни й хутко відчинив двері.

— Заходьте, дядю Прокопе, я зараз! Ось тільки вмюся. Злийте мені, бабусю. Та невже таки нічим присвітити?..

— Навіщо там світити! — сказав увіходячи Прокіп. — Очима, Саню, світи, дешевше буде. Що ж ти, хлопче, так довго спав? Я вже, грішним ділом, подумав був, що ти злякався...

— Я злякався? І чого б то я боявся! Подумаєш — страх який!

— А то не страх, — сумно обізвалася бабуся. — Видима ж смерть. Хоч розіб'єшся, а хоч у поліції повісять...

— Малих, бабо Христіно, не вішають! Та й не спіймають вони нас...

— Ні, ви таки, Прокопе, не гаразд робите, — докоряла стара.

— Йому ж і дванадцяти немає... хіба можна такого малого у вашу ліворуцію втягати? Хочете, щоб і він за батьком пішов?..

— Киньте, бабуся, — сердито обірвав Санько. — Вчора не наговорилися! І так до півночі спати не давали. Через вас і заспав. Як би тато були дома, вони сами послалі б...

— Ото й лихо, що і батько твій такий. Зате й на Сибір поцілив. Та він же хоч дорослий, а то мале, як те курчатко, а й собі...

Санько образився не на жарт:

— Курчатко! Як на мартені шквариться, то не курчатко, а тут малий... Годі вже вам... Давайте чим утертись!..

— А може й справді, залишайся, Саню, — щось обмислюючи, обізвася Прокіп. — Я вже якось без тебе... Ігора візьму й двох...

— І що б то я говорив, дядю Прокопе, — поважно, як дорослий, одказав хлопець. — Куди ви годитеся з однією рукою! Та й Ігор, хоч і з двома руками, але чи ж вилізе він на сто двадцять аршин? А я залюбки, мов за голубами. Тато і не говорили б навіть...

— Ну, тоді давай швиденько. Бо вже ось-ось світатиме...

Вийшли на двір.

Тиха ніч стигла в оксамитній чорноті, клонила на захід брезкле півколо місяця і кліпала мерехтливими зорями. З Дніпра віяло холодною вологістю, доносило дух лугової трави й ромашки.

Зі сну хлопця охопив дріж.

— Знаєте що, дядю Прокопе? — Я, мабуть, вернусь та надіну свою робу.

— Навіщо? Заважатиме лізти.

— Зате вона руда, і на рудому мене не так видно буде.

— А вірно! У тебе, Саню, таки батькова голова!

Хлопець повернувся до хати, надів шкарубкий робочий одяг і за якусь мить вибіг у двір. За ним вийшла бабуся.

— Коли з нами щось трапиться, — наказував Санько, — то доглядайте Ласку. Годуйте добре, їй тепер більше треба.

— Гаразд, — крізь давлючі сльози зітхнула баба.

— Ти, онучку, за себе більше тривожся, а не за собаку... Ви там, Прокопе, добренько дивіться, щоб часом чого не трапилося... Батько ж за ним дух ронить... Ой, чує моє серце, що все це добром не скінчиться...

— Ви, бабуся, не накликайте біди, — жартував Прокіп. — Усе буде гаразд. Ми з Саньком так цю справу обкрутимо, що поліція тільки рота розкриє... Правда, Саню?

— Правда, дядю Прокопе. А де та штука?

— Ось, — показав парубок, одвертаючи єдиною рукою полу піджака. — Я понесу, а на місці тобі віддам.

Приглушено шумував десь зовсім близько завод. Сичали парою паровози, тривожно й розпачливо вищали часті сирени „кукушок“¹⁾ у транспортному.

¹⁾ Кукушкою звать невеличкий паровоз, що вживається у внутрішньоводському транспорті.

Погасивши на мить над цехом зорі, загуркотіла, випускаючи золоту плавку, третя домна.

Вийшли за фіртку. Важко зітхаючи, виряджала бабуса онука.

— Ну, щастя ж вам милосердний боже!

Поцілувала хлопця, вернулась у двір. Закриваючись, плачно завищала фіртка.

З двору Прокіп повернув через набережну до пристані.

— Чого сюди? — не розумів Санько. — Як на мене, то базарним спуском ближче.

— Ну да, ближче. Але містом небезпечно. Сьогодні всі городовики й жандарми не сплять, до травня готуються. А крім того на шостій брамі, що коло кінного двору, сторожує Нестор Маслюк. Він наш — і обіцяв пропустити... Бо хто ж так знічев'я на завод пустить, та ще сьогодні?..

— А вірно, — подумав Санько і повернув за одноруким.

Ішли мовчки, покрадьки. Розмовляти не хотілося, та й справа вимагала цілковитої тиші. Незвична рань тягнула до самозаглиблення.

Кожен думав про своє: Прокіп про те, яку бучу зчинять завтра хазяї й поліцаї, коли пощастить у сьогоднішній справі, про вчорашнє засідання комітету й завтрішню маївку в Шляхівському лісі, і про сотні інших справ, — хіба мало їх у більшовика в підпіллі та ще напередодні таких подій?..

Хотів думати про наслідки сьогоднішньої, власне, сьогонічної подорожі й Санько, але думки уперто чомусь звертали на інше. Не виходила з голови золотоброва Ласка, що ось-ось має ошенитися, ходить важка, невесела й черевата. Цікаво, скільки буде цуценят у неї. Якщо троє, то двох годуватиму, а на третє виміняю в Кольки Слідзінського пару голубів. Цікаво, цуценята які будуть, от коли б

удалися в Кошевцевого Нерона — лягавий же! — За таке цуценя Колька й дві пари не пошкодував би. Щасливий той Колька Слідзінський, має грядку, чи не більшу за наш флігельок, і голубів із сотню, ганяє їх собі і на роботу не ходить, а тут руки й ноги мліють, „хлопчику, сюди“, „хлопчику, туди“, а мартен пече, просто в лице вогнем дмухає, коли відкриваєш відтулину. Через те в Санька ще рудішають брови, вигоряють вії над блискучими, як миті вишні, очима й лупиться кирпатий у жовтавому ластовинні носик... Та що ж, у Кольки батько є, газовщик, а мій у Сибіру, десь на каторзі, і мати в Кольки є, а моя давно померла, так давно, що Санько і не пам'ятає навіть, малим дуже був. Ну, й нехай газовщик батько, нехай голуби й мати, зате Саньків батько за правду страждає, за робітників, він революціонер, і його пани й жандарми бояться, — Санько теж буде революціонер, він уже листівки розліплював, і в цеху розкидав, а листівки, як голуби ті. Добре б мати голубів, десятків зо два. От коли б дістати грошей, — знайти чи що десь! — Получка мала, на хліб та туюлку не вистачає, бабуся бігають, шукають роботи, але вже й прати не дають, кажуть — стара, попалиш, як прасуватимеш, і гасу немає, світить нічим; а в Кошевця електрика, бо він городовик і живе здирством, клятий товстун; як виросту і буде революція, то неодмінно обстрижу йому вуса, чортові вусатому...

— Тут підемо берегом, — прошепотів Прокіп. — Ти обережно. Візьмись за мене!

Побравшись за руки, вони зійшли з кручі й пішли понад самою водою.

Під ногами тріскотіли черепашки й муляв жорсткий гравій. Темна вода зникала в округлих валах свинцевого туману, що заповонив річку. Тягло вогкістю, приперченою духом лежалої риби. Блеклий місяць загорнувся химерним бескеттям заводських споруд, стало темніше, і яскравіше блимали вогники цехів, пильно дивляючись у теміль.

Щось важко гупнуло на заводі. Безтямно крякнув і просвистів крилами в тумані крижень.

— Ану тихше, — почув щось Прокіп і спинився. Санько весь перетворився на слух. Розмірено гуде завод. Осяявши небосхил, загуркотіла, випускаючи плавку, перша домна. Стих гуркіт плавки, потойбіч річки оксамитним тьохканням обізвався соловейко.

Від Прокопового „тихше“ у Санька щось мулько йокнуло в грудях.

— Нічого. То мені вчулося. Світатиме швидко, — сказав Прокіп і вони рушили далі.

Коли почав біліти в п'ятьмі Яхтклуб, повернули до шостої брами.

— Тепер обережно, Саню, — попередив Прокіп. — Тут філери¹⁾, мабуть, так і нишпорять. Щоб часом не причепилися...

Санько йшов, затамувавши подих. У виску млосно тіпався якийсь живчик.

Завод уже зовсім близько. Добре видно шосту браму, ось тільки поминути кінний двір, перейти через брук. Але ж його освітлено? З одного боку брезкло блимає запилений ліхтар кінного двору, а з другого — сяє лампочка на прохідній. Як же його переметнутися через цю кляту дорогу?...

Очевидно, те саме муляло й Прокопові, бо він сказав:

— Підемо трохи назад Короленківською, а там, де каштан — перейдемо. Тоді понад муром вернемо до прохідної...

Санько не заперечував. — Прокіп таки молодець, — захоплено подумав він. — Тимто й поліція його ніколи не спіймає, хоч усі добре знають, що листівки на верстатах — то однорукого робота!

Зробили так, як надумали. В темному затишку під каштаном, що зажурено клонив свою крислату крону

¹⁾ Філери — шпигуни.

на шлях, перейшли брук і понад заводським муром беззвучно посунули до брами.

Сажнів за п'ятнадцять од прохідної Прокіп спинився.

— Стоп! Далі я сам піду, а ти почекай тут. Бо що, коли в Маслюка городовик сидить?

— Добре, дядю Прокопе, йдіть. А мені коли рушати?

— Як вийде з брами Маслюк і стане до тебе спиною, тоді й рушай. Коли там щось непевне — я одразу ж повернуся. Проте, на тобі цю штуку...

Прокіп розстебнув піджака.

— Тягни! та ось, за очкуром...

Прокіп пішов, а Санько, міцно прив'язавши „штуку“ до живота під робою, вріс у сутінок мура.

Завод буяв щоденними шумами, дзенькотом і двигтінням так само, як і вчора, і позавчора, і торік восени, коли жандарми вели повз нього Санькового тата на каторгу, чи позаторік, коли влітку почалася війна, забрали дядю Григорія захищати „веру, царя і отечество“.

Тут, недалеко від Дніпра несло ще зимовою вогкістю. Хлопець весь дрижав од протягу й збудження, — перше травня завтра, а така холоднеча, цур йому!.. В повітрі пахло чебрецем спід мура і круто звареною крашанкою. Так пахне доменний газ.

З прохідної на осяяний брук вийшов бородатий Нестір і повернувся на схід. Глянувши на його широку спину й дерев'яну ногу, хлопець швидко пішов на світло. Рукою міцно тримав живіт.

У прохідній привітався:

— Здрастуйте, діду Несторе!

Але сторож нервово стукнув милицею:

— Іди, йди собі швидше. Завтра здоровкатимешся, а зараз іди й забудь, що тут сьогодні був... Зрозумів?

Сажнів за п'ять від прохідної чорніла Прокопова постать. Санько підійшов.

— Розумієш, — поскаржився хлопець, — я до нього привітався, а він гримає...

— Боїться старий. І допомогти нам хоче, і боїться. Ну, Олександрє, — як до дорослого звернувся Прокіп, — тепер найголовніше. Ходім!

За якусь хвилину вони були коло димаря третьої домни.

— Нам щастить, — прошепотів однорукий. — Тінь як раз на прутті. Дев'ять шансів з десяти за успіх!

Санько глянув на димар знизу вверх. Йому не було кінця й краю. Залізне пруття лізло темно-рудим черевом і десь сажнів за три зникало в нічному мороці. Такий ніби тонкий здалеку димар виявився зблизька широкою спорудою, — здавалося, що це не заводський димар, а якась велетенська башта. Ой, нікчемний же і малий виглядав перед нею Санько!

Із задуми хлопця вивів Прокіп.

— Ти добре прив'язав? Щоб часом не випало. Дай, я перевірю. Так... Дріт де, в кишені? Ну, лізь... Не дістанеш? Це тільки знизу, далі пруття густіше буде. Давай підсажу. Ставай на коліно. Так... Тепер на плечі. Обережно! Дістав?..

Санько взявся за холодне й вогке залізо.

— Дістав, — відповів він тремтячим голосом.

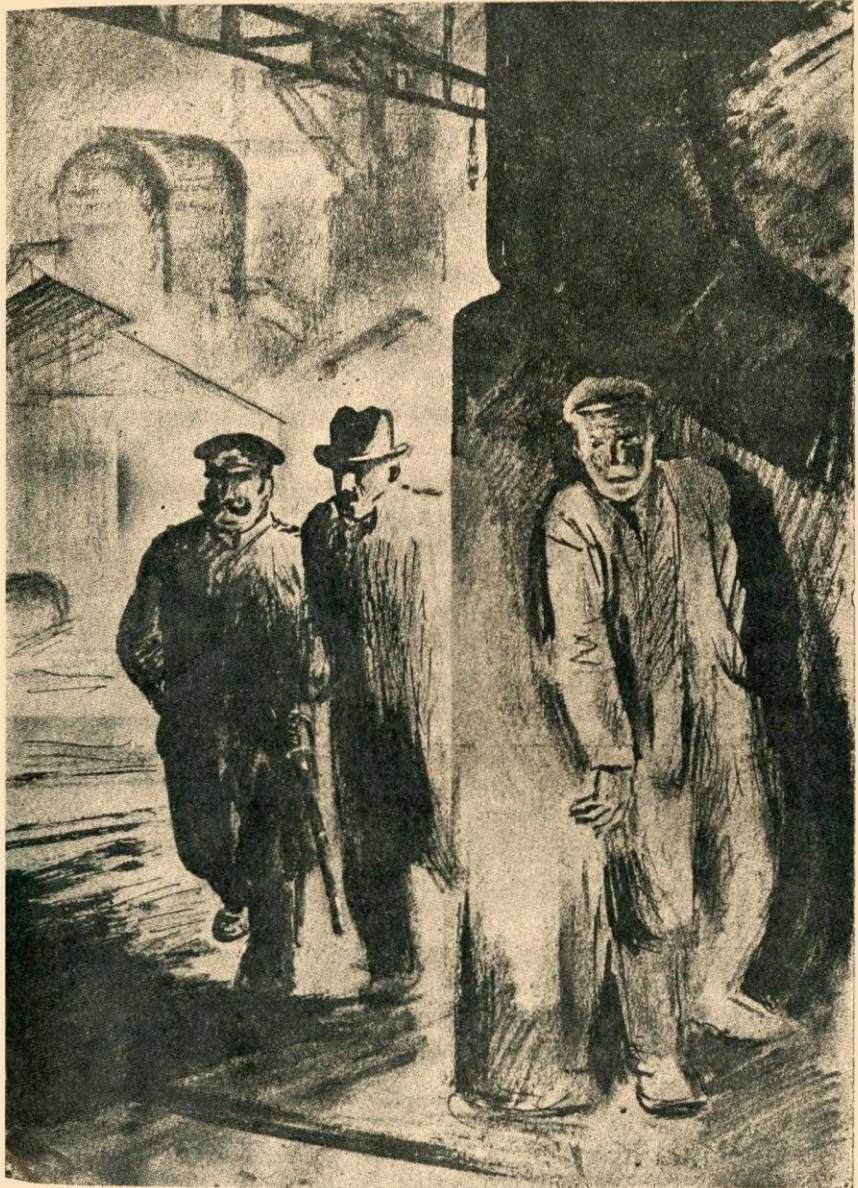
— Ну, діставай другий. Та не бійся, чого ти тремтиш?

Малому зробилося соромно:

— То я не з ляку! Холоднуватого...

— Нічого, потерпи, Олександрє! Дістав другий? Лізь, я тут поблизу десь пильнуватиму. Добре прив'язуй, бо, може, вітер здійметься...

Коли в нічній імлі зникли Санькові ноги, Прокіп одійшов од димаря і принішк під каупером. Він весь дрижав від збудження. Пересохла горлянка; у вухах стукало, ніби в котловому цеху. Тоскно нив

обрубок лівої руки. В голові розпачлива порожнеча, під грудьми тисне невідома вологість, як тоді, коли чекаєш на щось жахне, неминуче...

Хтось непомітний і могутній починав шарувати тьмянозелене склепіння неба. На сході воно ледь помітно сріблилося.

Санько тим часом, не озираючись, ліз угору. Не озирався, бо чув, що коли глянути з висоти вниз, то може запаморочитися голова. Перед очима була тільки темноруда цегла, зрідка перетнута чорним пруттям скоб. Починали боліти руки. Нили м'язи, щеміли долоні, зарубцьовувався на них знак від чотиригранного пруття. Доводилося напружуватись, бо скоби розташовані для його зросту трохи рідко, треба підтягатись на руках. Холоду хлопцеві уже не помічав, хоч дедалі ставало холодніше. Як уже зовсім зморився — вирішив одпочити. Мимоволі глянув убік. Завод стелився перед ним веселковою панорамою. У фіолетовій тьмяні зникало залізне плетиво трубопроводів і корпуси заводських будов. Їздили коліями, мов по нотах, іграшкові кукушки, комашилися на печах крихітні люди. Санько глянув на захід — там десь має бути його четвертий мартен, але стрімкий корпус силової затулив піч, не видно. Тоді він глянув униз. Димар кінчався під ним десь зовсім близько, хоч Санько добре знав, що проліз більше як десять сажнів. Зате блищали каски велетенських кауперів. Понад кауперами хтось ішов. Та не один, а двоє. Невже вони мене побачать?

Санькові стало страшно. Хлопцеві здалося, що там, унизу, його так само добре видно, як йому їх, освітлених випадковим променем лампочки. Поквапно, ніби тікаючи, він поліз угору.

Прокіп посунувся в темний куток. Повз каупер зовсім близько проходило двоє. Одного з них він упізнав. Дзенькаючи острогами, — хоч верхи він і

не вмів їздити, — пройшов Кузьма Кошевець. Та і як його не впізнати, цього пикатого пузання, з вусами, що в баранячий ріг закручуються!

Другий був незнайомий.

— Мабуть, філер з губерні, — подумав Прокіп і висунувся ближче, щоб підслухати розмову.

Та до його вуха долинув тільки кінець балачки:

— Страйку не повинно бути... Завод працює на оборону Росії... Воєнні заклази... Губернатор наказав...

Говорив незнайомий. Вусатий Кузьма брязкав острогами й уважно слухав.

Коли вони зникли, Прокіп підійшов до димаря й глянув угору, туди, де зник Санько. Але там було темно.

Чим далі ліз Санько, тим більше зморювався. Тепер він спочивав уже щоп'ять скоб. Спочиваючи, зиркав униз, і ляк охоплював його залізними кліщами. Хотілося голосно заридати й гукнути, щоб хтось зняв його з цього черева, де він один і кволий, такий малий, на виду всього заводу, всього світу. Понесла його лиха година на своє безголів'я, спав би собі дома і не знав би цього жаху, і руки не боліли б, і не нудило б так, як після довгої плавби човном...

Від таких думок хлопець ладен був кинути свою ношу й лізти униз, але на думку приходив спогад про батька. Що сказав би він, коли б довідався про Саньків настрій, мабуть, вилаяв би і не розмовляв би цілий день. За Кольчиними голубами на третій поверх Кошевцевого будинку по ринві лазив, а тут пруття, як та драбина, і для всіх, для всього заводу, для... як там написано — забувся, — для робітників потрудитись треба. Так він уже й змалився, як же: — „я малий, а димар великий“, а тобі хотілось би, щоб навпаки? — Ех, ти, мамій, — лаяв сам себе малий уголос і знову ліз угору.

За кілька хвилин він побачив червоний відблиск світанку на вістрі громовідводу.

Прикріпивши куце держално до залізного шпиля, Санько почав швидко злазити. Колись він марив глянути звідси, з найвищого димаря на завод, на те, як віддзеркалюється і колінкувато в'ється в синю далину крутояра річка, на луки, аж туди, до Шляхівського лісу...

Але тепер йому було не до милування краєвидом, та й не видно нічого в фіолетовій імлі, що крийма окутала землю. Пливе у цій імлі один лиш огнесайний завод, мов казковий корабель, і на найвищій його щоглі — юнга Санько. Та спостеріг юнга світанок на сході, через те й поспішає так хутко вниз, поки не прокинувся злий власник судна...

За Саньковими підрахунками, димар уже давно мав скінчитися. Він ліз ним, здавалося, цілу годину, але кінця й краю немає цьому малиновому череву. Малинова цегла й чорне пруття, цегла, пруття і Санько, — більше нічого! Хіба що буяє внизу десь завод та в небесній безвісті хворобливо леліють зорі. Коли ж буде край димареві і коли буде Прокіп?..

... Аж ось і край. Санько бачить навіть землю під димарем. Он і Прокіп іде, щоб його зняти, і даремно йде, бо тут Санько уже й сам плигне. Взагалі Санько не знає, чого він боявся, і що тут страшного — вилізти на димар та ще по скобах, пхї! — Він може хоч щоночі лазити, яка дивина! По ринві на третій поверх важче лізти, та й то...

Але, що це в Прокопа за кашкет? Крисатий якийсь, химерний. І вуса ніби... Ой, та це ж не Прокіп, це ж Кузьма!

То справді був не Прокіп.

Просто до димаря, уважно озираючись, ішов городовик.

Санько щільно втиснувся між скоби.

Пристав Квасков тільки но почав одягатись, як у кабінеті задеренчав дзвінок телефону.

— Дашко! — гукнув пристав, натягаючи чобота. — Дашко, ти оглухла? Послухай, хто там калабанить чуть світ!

— Жандармський ротмістр, пане, — доповіла за якусь мить покоївка. — Просить, щоб негайно...

— Почекає, невеликий пан! — пробурмотів пристав і в одному чоботі швидко пошкандибав у кабінет.

Знову якась халепа!

Між приставом і жандармським ротмістром — давня конкуренція. Обое вони мали на заводі свою агентуру і ревно намагалися вислужитись перед начальством, часто за рахунок „ближнього“. Через те обое не проминали нагоди підкласти один одному „свиню“, надто, коли це не дуже відбивалось на охороні „громадського спокою“.

Приготувавшись до змагання, пристав зробив улесливе лице, сів за стіл і взяв телефонну трубку:

— Алло! Я слухаю вас, пане Сокальський! Добрий ранок!

— Здрастуйте, пане приставе, здрастуйте! Та воно не такий уже й ранок, скажу я вам. То як спочивалося? Які сни й марення?

Ротмістр говорив улесливо, з ледь помітною іронією. Пристав відчув щось непевне й наkostenчився.

— Дякую! Спалося добре. А вам, очевидно, не дуже, що так рано підвелися?

— О, так! — лукаво зітхнув жандарм. — Останнім часом я сплю погано. Знаєте, скажу я вам, тепер такі тривожні часи, війна, соціалісти, а тут ще перше травня, — де вже нам про спання думати. До речі, прошу пана пристава, ви були вже на заводі сьогодні?

— Так і є, — неприємно тьохнуло у пристава. — Даром не дзвонитиме, клятий, — але вирішив витримати розмову в попередньому стилі:

— Ні, Адольфе Петровичу. Оце тільки одягаюся...

— Пізно, пізно, — журно й уїдливо докоряв жандарм. — А на заводі такі справи, скажу я вам, такі події... Да, справді тяжкі часи настали!

— А які саме події, пане ротмістре? Кажіть, не бентежте, прошу вас...

— Так, так, події дуже сумні. Зачекайте, ви в своєму кабінеті? Ну да, так вам видно буде. Ви гляньте у вікно, скажу я вам. У те, що на завод виходить...

Не кидаючи трубки, Квасков повернувся до вікна. З нього завод видно, як на екрані. Ну, що там особливого? Завод, як завод! Димарі, печі, паровози, естакади, руда, вугіль, майстерні. Нічого не бачу!

— Що ви там вигадуете, пане Сокальський, — починав нервуватися Квасков. — Я категорично нічого не бачу!

— А ви гляньте вище, скажу я вам. Гляньте вище, так, як у байці Івана Андрійовича Крилова сказано, — уїдливо зауважив Сокальський. — Тоді вам видно буде...

Пристав глянув вище і схопився за серце.

Над заводом, у голубому кришталі неба, щедро осяяний сонцем, пламенів червоний прапор.

Якусь хвилину пристав помовчав, а потім задихаючись засичав у трубку:

— Та якого ж ви чорта не знімете! Хіба не разом відповідати будемо? Це свинство з вашого боку, пане...

— Ви забуваєте маленьку деталь, пане приставе! Доменний на ці дні ваша ділянка, як відомо вам і поліцмейстерові. Проте, я пробував, — з удаваним сумом протяг Сокальський. — Пробував, але нічого не виходить...

— Дзвонили начальникові цеху?

— Сам був у нього. Розводить руками. Ніхто не хоче знімати, скажу я вам! Бояться.

— Мулярів викликати! — гукав пристав. — Слюсарів! Бляхарів!

— Викликав. Ніхто не хоче. Гроші давав — не беруть.

— То що ж робити, — розпачливо бризкав у трубку слиною пристав і раптом озвірів: — Кошевець! Кошевець, чортова наволоч!

— Що з вами, Варламовичу? До чого тут Кошевець?

— Це моє діло, пане ротмістре! Давайте одбой, годі дурня валяти. Діяти треба!

Суворо затиснувши губи, пристав рішуче повісив трубку і покрутив одбой. З трубки капала слина.

По хвилі він викликав контору доменного цеху:

— Говорить Квасков. Дайте мені зараз же Кошевця, живого або мертвого!.. Так, так, додому!

Пристав не встиг застібнути останнього гудзика на мундирі, як покоївка доповіла, що прийшов городовик.

— Пустіть негайно, — суворо наказав Квасков, і почав міряти ногами долівку кабінету.

Коли дрижачий Кошевець увійшов, пристав продовжував ходити, не звертаючи на нього жодної уваги. Опукуваті очі поліцаєві мигали блискавками, вузький ніс поривчасто роздимався, як у коняки, що галопом бігла кілька десятків кілометрів.

Переляканий Кошевець дивився на начальника благальним поглядом і з жаху не міг вимовити й слова. Його товста незграбна постать якимось раптом обм'якла, спітніле лице посіріло й стало одного кольору з пишними вусами. Та й ці сивуваті вуса тепер жалюгідно обвисли, ще більше підкреслюючи нікчемність городовика.

Раптом Квасков рвучко спинився і нагнувся до поліцая. Глянув на нього простовіч близько, близько, але мовчки.

Кошевець застогнав.

— Я, ваше благородіє...

— Мовчать, — заревів несамовито пристав. — Мовчати! Запорю! За годину щоб ту червону ганчірку було знято! Розумієш? І розшукати винних!

— Але ніхто, ваше благородіє...

— Мовчати! — вже зовсім нестямно заволав пристав. — Мовчати і щоб за годину! Хоч сам тягни на димар свою товсту тушу! Пшол! — узяв він за плечі городовика і, обернувши до дверей, штовхнув у зад. — Пшол! За годину я буду в цеху, і щоб прапора було знято!

Санько доходив до набережної, коли вже зовсім розвиднілося. На бездонному небі никли зірки і тільки ясним вогником великої свічки пломеніла на сході вранішня зоря, віщуючи народження сонця. Димні хмарки крийма облягали обрій і золотими огребками ворушилися на зеленуватому полі. Прозорішав на річці бузковий туман, оголяв багряне леління води. Ішов з Дніпра терпкий дух водяних випарів, змішувався з доменним газом і кріпко пахнув якимись химерними ліками.

Край набережної хлопець спинився й глянув на завод.

В янтарному сяйві вранішньої заграви срібним мечем світився громовідвід димаря третьої домни, на ньому переможно й урочисто маяв червоний прапор.

Санько дивився на схід і відчував, як буйна радість охоплює всю його істоту, зволожує очі і примушує серце так солодко захлинатись, як від рідкої похвали суворого батька.

Це ж він, Санько, вивісив у голубій недосяжності цей символ травневої радості й боротьби, символ, за який морять пани на каторзі його тата...

З набережної хлопець швидко побіг додому. Зачинивши фіртку, одразу кинувся до будки.

— Ласка не вибігла зустрічати, значить, є цуценята! — майнула думка.

Проте, цуценят ще не було. Важко дихаючи,

Ласка лежала в будці і тихо вищала. Коли Санько підійшов — вона висунула в дірку чорну морду з золотими цяточками над очима й зажурено глянула на малого хазяїна.

— Що, важко? — присів хлопець навкарачки. — Нічого, Ласочко, потерпи, хороша, вже скоро...

Собака перестала вищати. Тремтячи від внутрішніх здвигів, вона лизнула брудну Санькову руку, ніби дякуючи за співчуття.

В городовиковому саду зненацька, немов зі сну, дзвінко захлинувся соловейко. Наче у відповідь йому заволав десь поблизу півень. Крякнула й замовкла за парком свійська качка. Понуро гримів завод задавненим двигінням. Пахло любистком, важким повітрям собачої будки й іржавим, вогким залізом.

Санько підвівся. Його навально потягло на сон. Злипалися очі, клонило позіхати й потягуватися. Хлопець справді потягся і попростував до хати.

За імлістою синявою Шляхівського лісу раптом вибухнуло криваве сонце.

Прокинувся Санько від того ж таки сонця. Воно підбилося вже височенько й світило крізь шибку просто в лице. До того ж мухи кляті, такі кусючі й злі, мов голками колять тіло навіть крізь тканину, заважають спати.

— Ну, — вирішив малий, — мабуть треба підводитися та йти на Озьорку, може зароблю щось на голуба. Бабуся вже давно напевне шниряє містом, шукаючи роботи.

Він устав, умився й сів до столу снідати. На тарілці лежала щоденна сніданкова норма: чорнів шматок хліба, серед двох картоплин блищали чотири срібні тульки.

Тільки хлопець поснідав, у вікно зазирнув Колька Слідзінський.

— Ти вже не спиш?

— Ні, заходь!

Розчервонілий Колька увійшов і, сяючи очима, почав оповідати:

— Ну й спиш же ти! Я вже двічі заходив, так баба Христина не давали будити. Кажуть, що ти хворий чи що. А я так думаю, що вони просто хотіли, щоб ти виспався. Правда ж? Правда? А до мого голубника такі голуби, Саню, прибудилися! Ой, які голуби, як би ти знав! Ходім, покажу!

— Ні, — заздрісно відповів Санько. — Не піду. Ніколи мені дивитися, треба на Озьорку йти. Може зароблю щось...

— Що ти там заробиш, — заперечив Колька. — Там на Озьорці мабуть нікого й немає, правда ж! Правда! Всі на мосту, на завод дивляться. Там на димарі хтось прапор червоний вивісив, так усі радіють, а поліцаї метушаться, не дай бог!

Засмучений згадкою про недосяжних голубів, Санько цією звісткою трохи втішився. І йому нестерпно закортіло похвалитися перед Колькою, що це ж саме він, Санько, вивісив прапора на димарі. Та згадавши Прокопові накази, він стримався, хоч як важко було затаїти свій незвичайний вчинок, і тільки лукаво запитав:

— Хто ж це міг вивісити, мені цікаво...

— Ніхто не знає! Якийсь герой, — захоплено захлинявся Колька. — Правда! Розумієш, уночі вилізти на таку височінь! Скрізь жандарми, городовики, а він лізе, лізе один, як палець. Та це ж треба бути... героєм! — Так, так, героєм! Правда ж? Правда? Розумієш, поліція крутиться, лютує, а ніхто не хоче знімати прапора. Вже й гроші давали, сто карбованців жандарми обіцяють, та ніхто не хоче...

Від Кольчиних слів Санькові груди знову сповнилися почуттям солодкої радості, як тоді, на набережній, коли він уперше глянув на прапора. І хлопцеві притьмом гостро закортіло ще раз поглянути на свою роботу.

— Ходім! Ходім, Колю, голубів ганяти, — дріжким від напруження голосом сказав він, згадавши, що з двору Слідзінських добре видно димар третьої домни. — Ходім — покажеш прибуду!

Юні друзі вийшли на вулицю.

— Приблуди хороші, — ой хороші, — пишався Колька. — Скажу тобі, що таких голубів у нас ще не було. Там тільки один гривун чого вартий, і не говори! Правда ж? Правда! От якби не знайшлося хазяїна!

— А може й не знайдеться! — підбадьорив Санько. — Тоді ти мені подаруєш пару, правда, Колько? Хлопець з надією дивився на друга. Але в того заблищали очі:

— Е, ні, з прибуду не подарую жодного! Взагалі, тато кажуть, що подаруйко без штанів ходить. Правда ж? Правда! Проте, знаєш що? Як не знайдеться хазяїна гривуніві — я тобі подарую Сивачка. Скажу тобі, що це вихватний голуб! Те, що він трохи кульгає на одну ногу — пусте, це ж не коняка! А літає він здорово. Правда ж? Правда!

Така пожадливість обурила Санька до краю.

— Іди ти до чорта з своїми голубами! Подумаєш, гнилоїд! Чхав я на твого вошивого Сивачка. І голубів твоїх ганять не хочу. Я ось зароблю трохи грошей і заведу собі таких, що тобі й не снилось! Кольці стало соромно.

— То я пожартував, Саню! Якщо приблуди будуть мої, я тобі неодмінно дам пару. Ось тобі хрест!

— Знаємо тебе, гнилоїда! Іди геть! Однаково до вас не піду.

Розгніваний хлопець зупинився. З покотистого бруку, що колінкувато вився до міської управи, було видно, як бовваніє за малахітовим куполом церкви димар третьої домни. Вдивившись пильніше, хлопець побачив там прикру несподіванку...

Одвівши очі від димаря і глянувши на шлях, Санько стурбувався ще більше. За рогу Дворянської

вулиці, недалеко від того місця, де стояли хлопці, виринула знайома постать Кузьми Кошевця. Санькові навіть здалося, що, випірнувши, городовик махнув йому рукою.

— Куди ти? — здивовано запитав Колька. — Як не хочеш до нас, то ходім на міст...

— Піду додому, — буркнув, не озираючись, хлопець, — подивлюсь, як там Ласка...

Та Санько збрехав. Ішов він додому з такою швидкістю через те, що боявся зустрітися з Кузьмою. Йому чомусь здавалося, що кожний поліцай чи жандарм, глянувши на нього, одразу ж догадається, що це саме він, Санько, вивісив прапора.

Коли цокнула, закриваючись за ним, фіртка, малому зробилося легше. Крізь щілину паркана він глянув на шлях. Кошевець був уже зовсім близько.

— Мабуть, іде додому снідати, — втішав себе Санько, проте, вирішив, що безпечніше буде заховатися в хаті.

Заціпнувши сінешні двері, він увійшов у кімнату й припав до вікна. З будки вискочила й люто забрехала раптом схудла Ласка.

— Оценилася, — вирішив Санько, але втіха з цього була мала. Брязкаючи острогами й одганяючи собаку піхвами шаблюки, в двір увійшов городовик.

— По мене! — побілів хлопець, і незнана сила відкинула його од вікна в куток до дверей. Йому стало недобре. Під груди підкотив клубок, тиснув на серце, і воно майже перестало битися. В голові стало розпачливо порожньо, і тільки губи жалісливо тремтіли, готові несамохить гукати тата, бабусю чи того ж таки дядю Прокопа...

Торкнувши сінешні двері й помітивши, що вони замкнені, городовик підійшов до вікна.

— Одчиніть, хто там!

Задзижчала шибка під товстим пальцем.

— Так і є! По мене... — прошепотів Санько, приходячи до пам'яті. — Значить, він мене таки помітив

там, на димарі, і навмисне не хотів забрати, а тепер прийшов...

Хитаючись з переляку, хлопець тихо посунувся понад стіною до вікна. За крок від нього спинився.

— Що його робити? Тікати? Але куди? Вибігти прожогом на двір, він—товстий, не дожене... Але ж у нього револьвер, застрелить... У димар вилізти, — випірнув спогад про якусь книжку. — Там сажа, брудно й задуха, бабуся розжарила піч...

— Одчиняй, сусіде, чого ти боїшся, — ласкаво гукав за вікном Кузьма. — Справа е! Та швидше одчиняй, бо сучка форму порве. Ач аж піхви подряпала!

— Обдурити хоче! Ти ба, який улесливий! Проте, треба відчиняти, — вирішив хлопець. — Однаково двері висадить. Що ж, нехай садовить у холодну. Тато ж сиділи!..

Спогад про батька несподівано втішив малого.

— Може, ще й на каторгу до тата вишлють, от добре буде!

Твердо затиснувши зрадливі губи, щоб не дрижали, готовий до всього, Санько пішов у сіни відкривати двері.

— Що це ти так довго не відчиняєш? — так само ласкаво питав городовик. — Ну, здрастуй, сусідо, в хаті. Як поживаєш?

— Здрастуйте, — нічого не розуміючи, відповів Санько.

— А де ж баба Христина? Немає? Ну, то ми й без неї порішимо справу. Хіба ж ти малий, ого, як дубок вибуяв!..

— Яку справу? — дивувався хлопчик і пильно оглянув сусіду. Усе в городовика було ніби на місці і разом з тим чимсь незвичайним віяло від його постаті.

— Ах, це вуса, чомусь обвислі й погляд улесливий так його змінили. От здорово! — внутрішньо посміхнувся Санько. — Така дрібниця, як вуса, а так

людину змінює... — але вголос він стримано запитав:

— Яка ж справа, дядьку Кузьмо?

Городовик витер спітніле чоло.

— Розумієш, хлопче, як тобі сказати... Ти хочеш заробити грошей?

— Грошей? — Перед Саньковими очима білими голубами залітали асигнації. — Які гроші?

— Та такі... Золоту п'ятірку хочеш мати?

— А чого ж, голубів купив би! — прорвалася хлопцева мрія. — Грядку справив би і ганяло... Тільки п'ятірки мабуть мало...

— Ну, коли мало, то так тому й бути, — швидко погодився Кузьма. — Одержуй дві п'ятірки, що там торгуватися...

— Але за що ж гроші, дядьку Кузьмо?

— Хіба ти ще й досі не догадався? Ну, то я тобі розтолкую. Ти, Саню, добрий лазій. Усі ж ринви мені попував. Та я не серджуся, біс із ними. Так ось: полізь на димар і зніми прапора! І дістанеш золоту десятку. Розумієш?

Так, Санько тепер зрозумів.

— Ось чого він, виходить, прийшов!

Хлопцеві хотілося голосно зареготати. Але він стримався і з удаваним жахом одказав:

— Що ви, дядьку Кузьмо! Хіба я вилізу аж на той димар? Я ж малий...

— Вилізеши, я знаю, що ти вилізеши, — з незрозумілою жагою переконував городовик. — Ти ж хватський хлопчисько. Ну, матимеш ще одну п'ятірку. Голубів накупиш — море!

Санько якусь мить мовчки розраховував, а тоді рішуче кинув:

— Сто!

— Що сто?

— Сто карбованців — тоді полізу на димар! — сказав хлопець і поточився.

Обаранілий городовик дивився на нього безтям-

ними від злості очима. Сиві вуса йому накостричили, червоне й страшне лице, здавалось, от-от порскне кров'ю!

— Ти здурів? Та я тебе за такі слова в холодну: сто карбованців! Ти розумієш, що варнякаєш? Пристав таких грошей не одержує, а воно... Відбатожить тебе нікому!..

Кошевець задихуючись упав на стілець. Загриміла об долівку шабляка.

— Сімдесят п'ять! — знесилено прохрипів городовик. — Сімдесят п'ять і ні копійки більше! За сто — сам полізу!

— Добре, — одказав Санько. — Згоден на сімдесят п'ять. Ідть, я вас дожену. Це ж зараз треба?

— Зараз! — схопився на ноги городовик. — Я на хвилину заскочу додому, а ти почекай мене коло фіртки!

Розслабленою ходою, клишоногий і товстий він вийшов з хати.

Весь сяючи з несподіваної радості, Санько стрибнув на стільчик, дістав за образами клапоть паперу й олівець і почав старанно писати.

Як скінчив — склав папір учетверо й засунув під скатертину на столі. Тоді вийшов на двір. Під ноги йому з радісним вищанням кинулась Ласка. Потім, озираючись на хлопця, тричі гавкнула і, немов закликаючи йти слідом за нею, побігла в будку.

Санько підійшов і зазирнув у будку.

В задушливій півтемряві собачого житла безпорадно копошилося й нявчало трое гарячих цуценят.

Промінь сонця зазирнув у будку й заграв на золотому надбрів'ї одного з новонароджених.

Як і розказував Санькові Колька Слідзінський, на залізному містку, що пірамідальною аркою перетинав транспортний цех заводу, з'єднуючи убогі хатки робітничої Нижньої колонії з розкішними

особняками адміністрації й власників заводу, було справді повно.

Літні робітники й молодь, діди й діти — лузаючи насіння, з цікавістю стежили за тим, що діється коло димаря третьої домни.

Всіх охопив святковий настрій, травнево горіли погляди, лунав веселий, але стриманий сміх і насмішкувато-співчутливі репліки на адресу поліцаїв. Безупинно сновигали між юрбою переодягнуті шпигуни, через те й гомін на мості був обережний, стриманий. Коли хотів хто щось сказати співбесідникові, то нахилився й шепотів на вухо, більшість же дивилася з мосту мовчки і тільки поглядами виявляла своє ставлення до події.

День видався напрочуд гожий, ніби й природа вирішила святкувати разом з робітниками нехай тимчасому перемогу над насильниками. Терпке весняне повітря, сухе й прозоре, збуджувало живі організми, як виноградне вино. Пахло в повітрі п'янким духом чебрецю і м'яти. Доносив ці польові запахи котючий вітрець з недалекого степу. Страйк скував паровози й кукушки, і вони мертво застигли там, де застав страйкарський гудок. Сліпуче сонце стелило на їх непорушних спинах мінливі доріжки.

Завод обезлюднів, і тільки в доменному, як блощиці на темін, повилазили до димаря городовики, беспорядно задираючи голови до недосяжного прапора.

Він обвис на трубі і кривавим язиком ворухився в сонячному мариві бездонної блакиті. Білими цятками ясніли на зім'ятому полотнищі літери, але годі було розібрати, що там написано..

Глядачі з мосту помітили коло домни якесь пожвавлення. Городовики враз заметушилися, потім виструнчилися і непорушно застигли. Збурюючи руду куряву, парою баских коней, їхав блискучий фаєтон. Біля димаря екіпаж круто спинився і з нього вистрибнув пристав Квасков. Вистрибнув і одразу ж,

показавши нагаєм на прапора, затупотів на городовиків лелечими ногами.

— Запорю! — заверещав хтось на мосту, підроблюючись під голос Кваскова, і глядачі вилягли на поручні мосту од дружного реготу. Приставове „запорю“! знала й найменша дитина цього невеликого міста.

Невдовзі по тому, як приїхав пристав, до димаря підійшло ще двоє: товстий поліцай, в якому не важко було впізнати Кошевця, і якийсь хлопчик.

— Санько, — впізнав Прокіп хлопчика і вп'явся нігтями у поручні мосту. — Невже проговорився? От так халепа... Що ж його робити?

Однорукий зблід і нестямно дивився на хлопчика під димарем. — Невже видасть?

Його охопило жакне почуття, ще гостріше, ніж там, під кауперами, на світанку, — ляк за хлопця й за себе.

Тим часом городовики розступилися й випустили з свого кола, яким були оточили, новоприбулих. В супроводі Кошевця, хлопець підійшов до димаря, став на городовикове коліно, потім на плече і взявся за першу скобу.

Прокіп спершу ніяк не міг збагнути того, що діється. Городовик точно повторює його сьогоднішні рухи.

— Невже Санько поліз знімати прапора? — Сам повісив, сам і знімає?

— Хто робив, той ламав, а другому не давав! — промайнула в парубковій голові наївна дитяча пісенька.

Ніби у відповідь його думкам, натовпом на мосту перебігло зітхання.

— Поліз! Хлопчик поліз по прапор!.. От гад!

— Продався! Голубів закортіло... — вирішив Прокіп.

Люто стиснувши вуста, він притьмом подався з мосту.

— Я йому покажу, чортеняті! Батька хоче навек осоромити!

Спогад про Санькового батька ще більше пригнітив однорукого. Адже як заповідав Олексій доглядати Санька! І от, доглянули, якраз... Хто б сподівався?

Коли однорукий наближався до печі, Санько якраз брався за останнього прута.

— Спізнився, — гірко подумав розчервонілий і задиханий Прокіп. — Тепер він мене не побачить!

Думалося, що в останню хвилину, глянувши на нього, в Санькові заговорить свідомість, і він верне назад. Але тепер сподіванки марні...

Парубок підійшов до димаря ближче і так, щоб не помітили городовики, тихенько став за брамою силової станції. В щілину, як крізь шибку, йому добре було видно край димаря, де вовтузився Санько.

Ось він уже взявся рукою за громовідвід, за прапора...

На мосту, тим часом, затамувавши подих, теж стежили за Саньком. У пригніченій тиші ніхто не лузав навіть насіння. Вогке лушпиння застигло на губах і швидко сохнуло під теплим промінням сонця. Тільки чутно було, як дихає юрба та важко зітхає край мосту якась бабуся.

Раптом натовп загомонів, мов у кіно, читаючи написа. Червоне полотнище вогненною птицею метнулося в Санькових руках і, піднісшись догори, рівно залопотіло в прозорій блакиті.

На ньому тепер не важко було прочитати знайомі білі рядки. І хтось прочитав їх дзвінко, для всіх, ніби виголошуючи гасло на многолюдному мітингу:

— Да здравствует Первое Мая — праздник всемирного труда!

Дружніми оплесками вітали гасло на мосту. Дзвін-

кою луною повторилися вони на річці і враз розтанули в новій навалі звуків.

Ніби по знаку невидимого дирижера, робітничий гурт на мосту випростався, і переможна пісня залунала над заводом.

Рівно й міцно прив'язавши прапора до залізного шпиля, Санько повільно злавив униз.

elib.nlu.org.ua